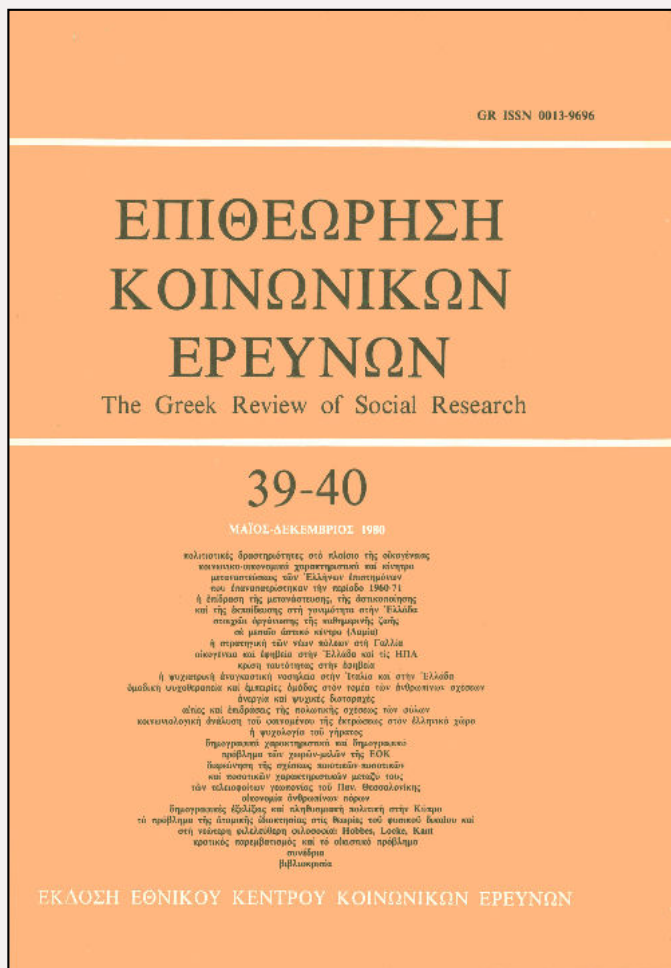

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τομ. 39, 1980

Κρίση ταυτότητας στην εφηβεία: Μια απόπειρα κοινωνικο-ψυχαναλυτικής προσέγγισης

Τσαλίκογλου-Κωστοπούλου ΠΑΣΠΕ

Φωτεινή

<https://doi.org/10.12681/grsr.552>

Copyright © 1980 Φωτεινή Τσαλίκογλου-Κωστοπούλου

To cite this article:

Τσαλίκογλου-Κωστοπούλου, Φ. (1980). Κρίση ταυτότητας στην εφηβεία: Μια απόπειρα κοινωνικο-ψυχαναλυτικής προσέγγισης. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 39(39-40), 283-291. doi:<https://doi.org/10.12681/grsr.552>

κρίση ταυτότητας στήν έφηβεία

Μιά απόπειρα κοινωνικο-ψυχαναλυτικής
προσέγγισης

της
Φωτεινής Τσαλίκου-Κωστοπούλου
Ψυχολόγου
Έπιστημονικής βοηθού Έγκληματολογίας
ΠΑΣΠΕ

Από τις αρχές του αιώνα μας, όταν ο Stanley Hall με το βιβλίο του *Adolescence*,¹ θεμελιώνει την απαρχή μιας επιστημονικής μελέτης της έφηβειας, μέχρι και τις σύγχρονες έρευνες ψυχοκοινωνιολογικής κυρίως κατεύθυνσης, η έφηβεια αποτελεί ένα ιδιαίτερα έλκυστικό πεδίο μελέτης για τους έρευνητές των ανθρωπιστικών και των κοινωνικών επιστημών.

Θεμελιώδης φάση στην αναπτυξιακή πορεία του ατόμου, η περίοδος αυτή παρέχει τη δυνατότητα του σχηματισμού μιας ενιαίας και ανεξάρτητης προσωπικότητας, μέσα από βαθιές ανακατατάξεις και μεταβολές, στον βιολογικό, ψυχολογικό και κοινωνικό τομέα. Στο επίκεντρο της έφηβικής συμπτωματολογίας, τό πρόβλημα της ταυτότητας συνιστά τόν άκρογωνιαίο λίθο στη σφαιρική επιστημονική προσέγγιση της περιόδου αυτής. Στο κείμενο αυτό γίνεται μία προσπάθεια διερεύνησης των ψυχοκοινωνιολογικών όριζουσών που κατευθύνουν την έφηβική κρίση ταυτότητας. Σε μία πρώτη φάση, επιχειρείται η έννοιολογική ανάλυση του όρου «ταυτότητα» καθώς και η μελέτη της διαδικασίας του σχηματισμού της κάτω από τό πρίσμα των άρχων της ψυχαναλυτικής σκέψης. Στη συνέχεια, επιχειρείται η επισήμανση των κοινωνικο-πολιτισμικών παραγόντων που προσδιορίζουν τό πρόβλημα της ταυτότητας στό σύγχρονο έφηβο. Μέ τη διεπιστημονική προσέγγιση που υιοθετείται, επιδιώκεται η άποφυγή τόσο μιας «ψυχολογιστικής» όσο και μιας «κοινωνιολογιστικής» θέσης που συχνά ακολουθούν οι μελετητές της έφηβειας, οι όποιοι μένοντας περιχαρτωμένοι μέσα στά στεγανά πλαίσια της έπιστήμης τους, αντιμετωπίζουν την έφηβεια άλλοτε μέν σάν αναζωπύρωση παιδικών συγκρουσιακών καταστάσεων, άλλοτε δέ σάν αποκλειστικό προϊόν των έκάστοτε κοινωνικών δομών, παραβιάζοντας έτσι την πολυπλοκότητα της πραγματικότητας.

ή έννοια της ταυτότητας

Τμήμα της όργάνωσης του ψυχικού μηχανισμού και προϊόν μιας ιστορικογενετικής διαδικασίας διαφοροποίησης, ή ταυτότητα εκφράζει τις σχέσεις που αναπτύσσει τό άτομο μέ τόν έαυτό του και τούς άλλους, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται μέσα από τό σύνολο των άπαντήσεων που δίνει στό έρώτημα «ποιός είμαι» σ' ένα συνειδητό ή μή επίπεδο.

Συνυφασμένη μέ τό προσωπικό βίωμα, και έμφορουμενη από την ήχώ του «Εγώ», ή ταυτότητα παρέμπει άμεσα τόν έρευνητή σέ μία φαινομενολογική θεώρηση. Η ψυχολογία του βάθους, επιχειρώντας νά έντάξει τόν όρο «ταυτότητα» μέσα στά έννοιολογικά πλαίσια της δικής της σκέψης, άποκρούει τη φαινομενολογική όπτική που, παρά τις διαφορετικές της θεω-

1. G.S. Hall, *Adolescence*, Appleton, New York, 1905.

ρητικές τοποθετήσεις, ἐπιμένει ν' ἀγνοεῖ τὸ ἀσυνείδητο. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀγγλοσαξονικῆς ἀναλυτικῆς σκέψης, ὁ ὅρος *self* χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ὀρίσει «μιά ρεαλιστικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ ποὺ περιλαμβάνει τὸ ὑποκείμενο στὸ σύνολο τοῦ ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ τοῦ ὀργανισμοῦ» (Hartmann).² Μιά τέτοια θεώρηση τῆς ταυτότητος προϋποθέτει τὴ δυνατότητα ὑπαρξῆς τοῦ ὑποκειμένου σάν ἓνα ὄν μοναδικό, ἐνιαῖο, συνεχές καὶ διάφορο τοῦ ἄλλου. Ὡστόσο, μιά τέτοια ὀπτική παίρνει οὐτοπιστικές διαστάσεις καὶ ἐρχεται σέ κατάφωρη ἀντίθεση μὲ τὴν ὀρθόδοξη φροϋδική σκέψη. Πράγματι, μέσα στὰ πλαίσια τῶν κατευθυντήριων γραμμῶν τῆς σκέψης αὐτῆς, τὸ ἄτομο θεωρεῖται πάντα διπλό καὶ ὄχι ἓνα σύμφωνα μὲ τὴν δεσποζούσα στὸν ψυχισμό τὸν ἀρχὴ τῆς ἀμφιθυμίας.³ Εἶναι ἐξ ἄλλου τὸ ἄτομο ἀβέβαιο γιὰ τὴν ὁλότητά του ἀφοῦ βρίσκεται συνεχῶς ἀντιμέτωπο μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ εὐνοουχισμοῦ του⁴ καὶ μὲ τὴ συνεχῆ πάλι ἀνάμεσα στὰ

ἐνστικτα τοῦ ἔρωτα (*eros*) καὶ τοῦ θανάτου (*thanatos*).⁵ Συνάμα, τὸ ἄτομο εἶναι ἀδύναμο νὰ βιώσει τὴν πλήρη διαφοροποίησή του ἀπὸ τὸν ἄλλον τὴ στιγμή ποὺ εἶναι ἄρρηκτα συνυφασμένο μαζί του σέ τέτοιο βαθμὸ ὥστε συχνά «νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ζεῖ παρά μὲ τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἄλλου», ἐπιθυμία ἀπειλητικὴ γιὰ τὸ ἐγὼ ἀφοῦ τὸ ἀφήνει ἐκθετο χωρὶς νὰ τὸ κατοχυρώνει ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ διάρκεια τῆς ἐπιθυμίας αὐτῆς (Lacan).⁶ Κατὰ συνέπεια, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ὀρθόδοξης φροϋδικῆς σκέψης, ὅταν ἡ ταυτότητα οἰκοδομεῖται πάνω στὴ μοναδικότητα, στὴ συνέχεια, στὴν ἀπόλυτη διαφοροποίησή ἀπὸ τὸν ἄλλον καὶ στὴν ἐνότητα τοῦ ατόμου, δὲν συνιστᾷ παρά ἓνα τμήμα τοῦ «Ἰδεώδους τοῦ ἐγὼ» (*Idéal du moi*) στὸ ὅποιο τείνει τὸ ἄτομο χωρὶς ποτὲ νὰ φτάνει ὀριστικά.

Τόσο ὁμως ἡ ἀγγλοσαξονικὴ ὅσο καὶ ἡ ὀρθόδοξη φροϋδικὴ θεώρηση τῆς ταυτότητος, ἀναγνωρίζουν τὴν ἐφηβεία σάν ἓνα ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴ διαμόρφωσή της σταθμὸ. Θεωροῦμε ὅτι ἡ διαμόρφωση τῆς ταυτότητος εἶναι συνυφασμένη μὲ τὶς λειτουργίες τοῦ «Ἐγὼ». Ἐνὸς «Ἐγὼ» ὁμως, ποὺ δὲν συνιστᾷ μιά «παρληρητικὴ αὐταπάτη»,⁷ ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Lacan, ἀλλὰ ἀντίθετα, ἐνὸς «Ἐγὼ», ποὺ εἶναι σύνθεση δυνάμεων ἐνστικτοβιολογικῶν καὶ ἱστορικοκοινωνικῶν, καὶ ποὺ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ γίνετα ρυθμιστὴς τῶν σχέσεων τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό καὶ τοὺς ἄλλους, ἀντιμετωπίζοντας τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἔξω κόσμου παράλληλα μὲ τὶς ὁρμές ἐσωτερικῆς προέλευσης. Τὸν θεμελιακὸ ὁμως αὐτὸ ρόλο δὲν θὰ μπορέσει νὰ διαδραματίσει σ' ὅλη του τὴν ἔκταση τὸ «Ἐγὼ» παρά στὸ πέρας τῆς ἐφηβείας, συμβάλλοντας ἔτσι στὴ διαμόρφωση τῆς ταυτότητος, εἴτε σάν κατὰκτηση τοῦ «*self*», εἴτε σάν ἀπόπειρα μεγαλύτερης προσέγγισης τοῦ «Ἰδεώδους τοῦ Ἐγὼ». Προηγούμενα ὁμως θὰ σημειωθεῖ μιά βαθειὰ κρίση ταυτότητος ποὺ θὰ κλυδωνίσει ὅλη τὴν ἐφηβικὴ περίοδο ἀποδιοργανώνοντας τὶς σχέσεις τοῦ νεαροῦ ατόμου μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους.

ὁ σχηματισμὸς τῆς ταυτότητος

Ὅρισμένες γόνιμες στιγμές, ἐγκατεσπαρμένες στὴ διάρκεια τῶν διαφορῶν ἀναπτυξιακῶν φάσεων τοῦ ατόμου, κατευθύνουν ἀπὸ πρὶν καὶ προετοιμάζουν σταδιακὰ τὴ δόμηση τῆς ταυτότητος. Στὶς στιγμές αὐτὲς θ' ἀναφερθοῦμε τώρα, ἐπισημαίνοντας ἰδιαίτερα

2. H. Hartmann, «Comments of the Psychoanalytic Theory of the Ego», *The Psychoanalytic Study of the Child*, 5: 74,96, New York: International University Press, 1950.

Στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία ἡ ἐννοία τοῦ «*Self*» ἐμφανίζεται μὲ ἀσαφῆ καὶ ἀκαθόριστα θὰ λέγαμε ὅρια, παίρνοντας τὴ μορφή ἄλλοτε μιᾶς «ἐννοίας τοῦ ἑαυτοῦ» (βλ. G. Mead, *Mind, Self and Society*, Chicago, University of Chicago Press, 1934), ἄλλοτε ἐνὸς «συστήματος τοῦ ἑαυτοῦ» (βλ. H. Sullivan, *The International Theory of Psychiatry*, New York, W.W. Norton, 1953), ἄλλοτε δὲ μιᾶς «ἐμπειρίας τοῦ ἑαυτοῦ» (βλ. P. Federn, *Ego Psychology and the Psychoses*, New York, Basic Books, 1953).

3. Ἡ ἀμφιθυμία ὑποδηλώνει τὴν ταυτόχρονη συνύπαρξη ἀντιθέτων συναισθημάτων ἢ στάσεων (π.χ. ἀγάπη-μίσος) ἀπέναντι στὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Γιὰ τὸν Ἑλβετὸ ψυχίατρο E. Bleuler, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ χρησιμοποιοῦ τὸν ὅρο αὐτό, ἡ ἀμφιθυμία συνιστᾷ τὸ κεντρικὸ σύμπτωμα τῆς σχιζοφρένειας. Στὴ συνέχεια, ὁ ὅρος αὐτὸς εἰσάγεται ἀπὸ τὸν Φρόυντ μέσα στὰ ἐννοιολογικὰ πλαίσια τῆς ψυχχαναλυτικῆς θεωρίας καὶ τοποθετεῖται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος ἀλλὰ καὶ κάθε νευρωτικοῦ συμπτώματος. Μεταφροῦδιστές, ὅπως ὁ K. Abraham καὶ ὁ M. Klein, ἀποδίδουν μιά θεμελιώδη διάκριση στὴν ἀμφιθυμία, ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὴ εἶναι ἄρρηκτα συνυφασμένη μὲ κάθε παρορμητικὴ ἐνέργεια καὶ προσδιορίζει καθοριστικὰ τὶς σχέσεις ποὺ ἀναπτύσσει τὸ ἄτομο μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ περιβάλλον του.

4. Γιὰ τὴν ψυχανάλυση, τὸ σύμπλεγμα τοῦ εὐνοουχισμοῦ καὶ τὸ συνακόλουθο ἄγχος, ποὺ δημιουργεῖ ἡ φαντασίωση ἐνὸς εὐνοουχιστικοῦ ἀκρωτηριασμοῦ, προέρχεται ἀπὸ τὴ διαπίστωση τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων καὶ παρουσιάζεται ὅταν τὸ παιδί ἀντιληφθεῖ τὴν ἔλλειψη πέους στὸν ἑαυτό του ἢ στὸν ἄλλον. Ἀπορρεῖ ἀπὸ τὴ μαγικὴ δύναμη ποὺ ἀποδίδει τὸ παιδί στοὺς μεγάλους καὶ ἀπὸ τὴ δική του ἀντικειμενικὴ κατωτερότητα ἀπέναντί τους. Τὸ παιδί, κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τοῦ ἄγχους τοῦ εὐνοουχισμοῦ, ταυτίζεται μὲ τὸν γονεῖα τοῦ ἴδιου φύλου ξεπερνώντας ἔτσι τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα.

Ὁ Lacan ἐπέσημανε τὴ θεμελιακὴ συμβολικὴ διάσταση τοῦ εὐνοουχισμοῦ ποὺ συνίσταται στὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸ παιδί τοῦ πατρικοῦ αἰτήματος «νὰ μὴν ἐπιθυμῇ αὐτὴ ποὺ ἐπιθύμησε», νὰ παραιτηθεῖ δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀπαγορευμένη ἐπιθυμία τῆς μητέρας. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς λακανικῆς σκέψης, ἡ παραίτηση αὐτῆς ὑποδηλώνει τὴν παραίτηση ἀπὸ τὴν ἀσυνείδητη ἐπιθυμία τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἄλλου. Συνακόλουθα, τὸ ἄγχος τοῦ εὐνοουχισμοῦ παίρνει τὶς διαστάσεις μιᾶς πανανθρώπινης δοκιμασίας ποὺ τὸ ὑποκείμενο εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ βιώνει σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του.

5. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ψυχχαναλυτικῆς σκέψης, ὁ «ἔρωτας» καὶ ὁ «θάνατος» συνιστοῦν τὴ φροϋδικὴ θεωρία τῶν παρορμήσεων ἔτσι ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μετὰ τὸ 1920, ὅταν ὁ Φρόυντ εἰσάγει γιὰ πρώτη φορά τὸ ἐνστικτο τοῦ θανάτου, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ ἀνθρώπινος ψυχισμὸς δονεῖται συνεχῶς ἀπὸ τὴν ἀμειλικτὴ πάλι ἀνάμεσα στὰ ἐνστικτα τῆς ζωῆς ποὺ ἐπιδιώκουν τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς καὶ στὰ ἐνστικτα τοῦ θανάτου ποὺ ἐπιζητοῦν τὴν καταστροφὴ τῆς.

6. 7. J. Lacan, *Écrits*, Le Seuil, Paris, 1966.

τόν στενό αλληλοσυσχετισμό που επικρατεί ανάμεσα στη σταδιακή διαδικασία δόμησης της ταυτότητας και στην «ταύτιση» (identification) με τον άλλον.

Στην αρχή της ζωής επικρατεί μία ολοκληρωτική έλλειψη ταυτότητας. Το παιδί βυθισμένο σ' έναν «άδυσισμό» (adualisme) δεν είναι ικανό να διαφοροποιήσει τον εαυτό του από τον άλλον. Η «ναρκισσική» αυτή φάση, όπως την αποκαλεί ο Φρόυντ, είναι στενά συνδεδεμένη με μία ιδιαίτερη μορφή ταύτισης, όπου ο ταυτιζόμενος δεν διαφοροποιείται από το αντικείμενο της ταύτισής του που στην προκειμένη περίπτωση είναι το πρόσωπο της μητέρας. Πρόκειται για την «προβλητική» (Projective, M. Klein)⁸ ή πρωτογενούς τύπου (Primary, A. Freud)⁹ ταύτιση που έχει σαν επακόλουθο τη δημιουργία των άσυνείδητων και απειλητικών για το παιδί φαντασιώσεων της «καταβροχθιστικής» μητέρας (M. Klein) και του τεμαχισμένου σώματος (Lacan).

Στη συνέχεια, όταν η μητέρα αρχίζει να βιώνεται σαν ένα μοναδικό λιμπιντακό αντικείμενο, χωρίς να συγχέεται με κανένα άλλο, το παιδί αρχίζει και αυτό να αναγνωρίζει τον εαυτό του και να τον ταυτίζει με ένα ολικό ξέχωρο όν. Μπορούμε να θεωρήσουμε τη φάση αυτή σαν την αφετηρία στη διαδικασία σχηματισμού ταυτότητας.

Η «περίοδος του όχι» (Spitz)¹⁰ που διανύει το παιδί γύρω στα τρία του χρόνια, συνιστά την επόμενη αποφασιστική στιγμή στην πορεία της διαδικασίας αυτής. Στη φάση αυτή το παιδί, χρησιμοποιώντας για πρώτη φορά το όχι, επιτυγχάνει να εμπεριώσει το «Εγώ» του αντιπαραβάλλοντάς το με το εξωτερικό περιβάλλον. Έχουμε να κάνουμε με μία δεύτερη γέννηση, ψυχική, όπου το παιδί επιβεβαιώνει την ταυτότητά του «Contra mundum», χρησιμοποιώντας για πρώτη φορά την άντωνυμία «Εγώ». Έξ αλλού, η πρωτόγνωρη αυτή εμπειρία του εγώ πραγματώνεται και πάλι με την κινητοποίηση ενός μηχανισμού ταύτισης. Πρόκειται για την «ταύτιση με τον επιτιθέμενο» «Identification with the aggressor» (A. Freud), όπου το παιδικό «Εγώ» εσωτερικοποιεί την απαγόρευση που προέρχεται από το περιβάλλον του και του την αντιπαραθέτει. Η περίοδος του όχι προαναγγέλλει την έλευση του οιδιπόδειου συμπλέγματος που θα αποτελέσει τον άξονα δόμησης της παιδικής σεξουαλικότητας και της πραγματικότητας» (Lacan).

Ο επόμενος αποφασιστικός σταθμός στην πορεία σχηματισμού της ταυτότητας είναι συνακόλουθος της ταύτισης του παιδιού με τον γονέα του ίδιου φύλου. Η ταύτιση αυτή πραγματοποιείται κάτω από την απειλή του «αγχους του εδνουχισμού» (Angoisse de castration) και υποδηλώνει την παρακμή του οιδιπό-

δειου συμπλέγματος. Με τον τρόπο αυτό, εξασφαλίζεται η επιβίωση των γονεϊκών εικόνων (Imagos) μέσα στους σχηματισμούς του «υπερεγώ» (εσωτερικευμένο γονεϊκό κύρος) και του «ιδεώδους του εγώ» (εσωτερικευμένη εξιδανικευμένη εικόνα του γονέως), ψυχικές ενστάσεις που στο εξής θα προσδιορίζουν τη στάση του ατόμου απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα.

Η συνακόλουθη με την παρακμή του οιδιπόδειου συμπλέγματος απώθηση των σεξουαλικών όρμων εισάγει το άτομο σε μία νέα φάση, οδότερη, απαλλαγμένη από συγκρούσεις, όπου η ενέργεια των σεξουαλικών όρμων διοχετεύεται στην επένδυση νοητικών διεργασιών και κοινωνικών δραστηριοτήτων. Η ψυχική σταθεροποίηση που σημειώνεται εδώ, στη διάρκεια της ονομαζόμενης «λανθάνουσας» περιόδου (6 έως 12 περίπου χρόνων), οφείλεται στην ταυτότητα των στόχων που επιδιώκουν το «εγώ» και το «υπερεγώ» καθώς αναζητούν μία «σωστή» προσαρμογή στο περιβάλλον, επιλέγοντας «ιδανικά του εγώ» πλήρως έναρμονισμένα με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος αυτού.

Όστόσο, η προσαρμοστικότητα αυτή δεν μπορεί να εγγυηθεί τη διαμόρφωση μίας ολοκληρωμένης ταυτότητας, αφού εκλείπουν συστατικά απαραίτητα για την υλοποίησή της: μία σχετική ενστικτική απελευθέρωση, ο μετριασμός της αυστηρότητας του υπερεγώ, ή αποδέσμευση συγκινησιακο-συναισθηματικών εξαρτήσεων από τα γονεϊκά πρότυπα. Κατά συνέπεια, την περίοδο αυτή και μέχρι την αρχή της εφηβείας, επικρατεί μία «λανθάνουσα» θά λέγαμε ταυτότητα, θεμελιωμένη σε μία πλασματική ψυχική ισορροπία που υφίσταται κείμενο πλῆγμα και αποδιοργανώνεται όριστικά με τον έρχομό της εφηβείας και τη συνακόλουθη αναζωπύρωση των ενστικτικών απαιτήσεων.

Πριν όμως προχωρήσουμε στη διερεύνηση της εφηβικής ταυτότητας, επισημαίνουμε μία θεμελιακή σπουδαιότητα διαπίστωση που έντονα αναδύεται μέσα από τη μελέτη του σταδιακού σχηματισμού της ταυτότητας που παραθέσαμε: Τη δομική οργάνωση των σχέσεων του παιδιού με τα αντικείμενα και τον ψυχικό μηχανισμό της ταύτισης με τον άλλον που συνιστούν τη *sine qua non* προϋπόθεση στη διαμόρφωση της ταυτότητας.

ψυχαναλυτική προσέγγιση της εφηβικής κρίσης ταυτότητας

Η ψυχαναλυτική θεώρηση της εφηβείας απορρέει από τη θεμελιακή και οίκουμενική διάσταση που αποδίδεται στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα, έτσι ώστε αυτό να συνιστά τον άξονα διαμόρφωσης τόσο της ψυχικής όσο και της κοινωνικής δομής.

Μέσα στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής οπτικής, η

8. M. Klein, *La Psychanalyse des enfants*, PUF, Paris, 1959.

9. A. Freud, *Le moi et les mécanismes de défenses*, PUF, Paris, 1949.

10. R. Spitz, *Le non et le oui*, PUF, Paris, 1963.

έφηβεία δέν αντιπροσωπεύει μιά δεύτερη γέννηση, όπως υποστηρίζει ο Ρουσσώ, αλλά μιά αναβίωση παιδικών συγκρουσιακών καταστάσεων συνυφασμένων με τό οιδιπόδειο σύμπλεγμα πού κινητοποιούνται κάτω από τήν πίεση τής άφυπνισμένης σεξουαλικής όρμης (libido). Η ώρίμαση τών γεννητικών οργάνων, τό συνακόλουθο ξύπνημα τής libido, γιά δεύτερη φορά μετά τήν πρώτη παιδική ηλικία, ξαναβυθίζουν τόν έφηβο μέσα στό οιδιπόδειο δράμα. Στή γλώσσα τού άσυνειδητου, ή νεοαποκτημένη γυναικεία ή άνδρική υπόσταση εκφράζει τήν αναβίωση παλαιών άγχογενών αίμομικτικών φαντασιώσεων. Ο έφηβος γιά νά προστατευτεί από τό άγχος καί τήν ένοχή πού οί άσυνειδητες αυτές φαντασιώσεις τού προξενούν όδηγείται σέ μιά άπόρριψη τών γονεϊκών προτύπων. Η άπόρριψη αυτή είναι συνακόλουθη τής άδυναμίας τού έφηβου νά τιθασεύσει τά αίτήματα τών ένδυναμωμένων όρμών του πού έρχονται σέ άμεση ρήξη με καθιερωμένες κοινωνικές καί ήθικές άξίες, προκαλώντας έντονα συναισθήματα ένοχής.

Μέχρι τώρα, οί γονείς ή τά ύποκατάστατά τους ήσαν οί έγγυητές τής προσωπικής άξίας τού παιδιού, έπιβιώνοντας, όπως άναφέραμε καί προηγούμενα, μέσα στους σχηματισμούς τού «ύπερεγώ» καί τού «ιδεώδους τού έγώ». Η ταύτιση τού παιδιού μαζί τους όργάνωνε, διαμόρφωνε καί συγκροτούσε τήν παιδική ταυτότητα. Οί διαταραχές πού παρουσιάζονται τώρα στις σχέσεις τού έφηβου με τά γονεϊκά πρόσωπα συμβάλλουν στή διατάραξη τών σχέσεων πού άναπτύσσει με τόν έαυτό του, στόν κλυδωνισμό δηλαδή τής ταυτότητάς του καί στήν άνάπτυξη έντονων συναισθημάτων άνασφάλειας καί άβεβαιότητας γιά τόν έαυτό του.

Θά λέγαμε έτσι, ότι μέσα στά πλαίσια τής ψυχαναλυτικής σκέψης, ή γονεϊκή άπόρριψη συνιστά τόν αίτιολογικό πυρήνα τής έφηβικής κρίσης ταυτότητας, λειτουργώντας σάν άμυντικός μηχανισμός προστασίας τών παρορμητικών άπαιτήσεων. Πιστεύουμε ότι ή σεξουαλική καί ρασιοναλιστική έρμηνεία τής γονεϊκής άπόρριψης πού διατυπώνει ή φροϋδική θεωρία θά μπορούσε νά επεκταθεί μέσα από μιά ευρύτερη προβληματική. Θά μπορούσαμε πράγματι νά υποστηρίξουμε ότι ή καθήλωση πρός τά γονεϊκά πρόσωπα καί κυρίως πρός τό πρόσωπο τής μητέρας, ή αίμομικτική δηλαδή γονεϊκή έπιθυμία, δέν είναι μόνο άπόρροια μιάς έμφυτης σεξουαλικής άσυνειδήτης έλξης, αλλά καί μιάς βαθιά ριζωμένης έπιθυμίας έπιστροφής στήν προστατευτική μήτρα· σέ μιά προατομική ύπαρξη ταυτότητας με τούς φυσικούς δεσμούς πού θά ίκα-

νοποιούσε άπόλυτα τίς θεμελιακές πανανθρώπινες άνάγκες ασφάλειας καί προστασίας.¹¹ Όμως ή έπιθυμία αυτή πρέπει όπωσδήποτε ν' άπωθηθεί, άφού άντιστρατεύεται τήν αύτονομία καί τήν άνάγκη άτομικοποίησης πού έπιτακτικά προβάλλει στή διάρκεια τής έφηβείας. Η κοινωνική πραγματικότητα άπαιτεί από τόν έφηβο τόν «ψυχολογικό άπογαλακτισμό» από τόν οικογενειακό κλοιό, σάν άπαραίτητη προϋπόθεση εισόδου στήν ένήλικη ζωή. Ένηλικίωση σημαίνει πάνω άπ' όλα άπομάκρυνση από τόν προστατευτικό οικογενειακό κλοιό καί ιδιαίτερα από τή «Μητέρα-Μήτρα», από τό άπρόσιτο πού αυτή συμβολίζει καί από τό όποιο τό άτομο όφείλει νά παραιτηθεί.

Οί παραπάνω σκέψεις θά μπορούσαν ως ένα βαθμό νά έρμηνεύσουν τήν άμφιθυμική στό βάθος τοποθέτηση πού πιστεύουμε ότι χαρακτηρίζει τή στάση τού έφηβου άέναντι στήν άνεξαρτοποίησή του. Μιά διεξοδική διερεύνηση τών πύ άντιπροσωπευτικών έφηβικών συμπεριφορών έπισημαίνει τή συνύπαρξη μιάς έντονης άνάγκης πρωτοτυπίας μαζί μ' έναν έξ ίσου έντονο κονφορμισμό στους κανόνες τής ομάδας τών συνομηλίκων· γεγονός πού συνηγορεί υπέρ τής άμφιθυμικής τοποθέτησης. Θά μπορούσαμε έπομένως νά υποστηρίξουμε ότι ή διαμορφωμένη ταυτότητα συνιστά ένα έπιθυμητό καί ταυτόχρονα ένα φοβόγόνο αντικείμενο γιά τόν έφηβο. Έπιθυμητό μέν, διότι όριστικοποιεί τόν «ψυχολογικό άπογαλακτισμό» από τόν οικογενειακό κλοιό καί εισάγει τόν έφηβο στό χώρο τών ένηλίκων· φοβόγόνο δέ, διότι στά άσυνειδήτα βάρη τού ψυχισμού του ή διαμορφωμένη ταυτότητα υποδηλώνει τήν όριστική άποκοπή από τήν προστατευτική οικογενειακή μήτρα καί άναβιώνει άρχαϊκά όδυνηρά συναισθήματα άποχωρισμού από τήν άρχέγονη dualιστική σχέση μητέρας-παιδιού. Θάπρεπε όμως νά τονίσουμε ότι ή προσπάθεια τού έφηβου νά άπομακρυνθεί από τόν οικογενειακό κλοιό καί νά διαμορφώσει μιά άνεξάρτητη προσωπικότητα, ύπονομεύεται συχνά από τήν ίδια τήν οικογενειακή ομάδα όπως είναι διαμορφωμένη μέσα στά πλαίσια τών σύγχρονων κοινωνικών δομών.

Πράγματι, τό πρόβλημα τής έφηβικής ταυτότητας παίρνει νέες διαστάσεις εάν ένταχθεί μέσα στή μελέτη τής δυναμικής τής ομάδας καί τής δομής τής άλληλεπίδρασης τών διαφόρων μελών της. Ένδεικτικά, άναφερόμαστε στις ψυχοδυναμικά προσανατολισμένες έρευνες τής οικογένειας (Bateson, Jackson, Lindz)¹² άγγλοσαξονικής κυρίως προέλευσης, οί όποιοι, χρησιμοποιώντας σάν θεωρητικό μοντέλο τή θεωρία τής επικοινωνίας, έδειξαν τούς μηχανισμούς πού χρησιμοποιεί ή οικογένεια γιά νά περιορίσει ή νά καταστείλει όλοκληρωτικά τή διαδικασία ένηλικίωσης τών νεαρών καί άδιαμόρφωτων μελών της.

Η προσπάθεια συγκρότησης μιάς άνεξάρτητης ταυ-

11. Οί θέσεις αυτές συμπορεύονται με τήν προβληματική εκπροσώπων τής πολιτισμικής ψυχαναλυτικής σχολής (cultural school) καί ειδικότερα με τού E. Fromm (βλ. *Η ύμής κοινωνία*, έκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1973). Η σχολή αυτή άντιτίθεται στόν φροϋδικό βιολογισμό, υποστηρίζοντας ότι δέν είναι ο σεξουαλισμός ο μοναδικός καθοριστικός παράγοντας τής ανθρωπίνης συμπεριφοράς αλλά ή πολυπλοκότητα τών σχέσεων πού άναπτύσσει τό άτομο με τό κοινωνικό του περιβάλλον.

12. Μπέητσον, Τζάκσον, Λίντζ, *Σχιζοφρένεια καί οικογένεια*, έκδ. Γράμματα, Αθήνα, 1978.

τότητας από τον έφηβο αποτελεί τη διατάραξη της πλασματικής ισορροπίας της οικογένειας και ένεργοποιεί ισχυρά άγχη στα μέλη της. Για το λόγο αυτό, καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια υπονόμευσης της εφηβικής τάσης ανεξαρτοποίησης. Η μετατροπή του άλλου σε πράγμα που το κατέχουμε, λειτουργεί σαν υποκατάστατο της αδυναμίας των διαφόρων μελών που απαρτίζουν την οικογενειακή ομάδα να βιώσουν την παρουσία τους στον κόσμο σαν μία πραγματική ζωντανή ολότητα, να βιώσουν δηλαδή τον έαυτό τους σαν ενεργό φορέα των δυνάμεών τους. Έτσι, ο φόβος της αυτονομίας του άλλου μετατρέπεται στην οικογένεια σ' ένα στατικό κοινωνικό σύστημα που λειτουργεί σαν μία μορφή αρχαϊκού υπερεγώ, αποτελώντας μόνιμο εμπόδιο στη διαδικασία των διαδοχικών συνθέσεων του «Εγώ», που επιχειρεί ο έφηβος.

Τό πρόβλημα εξ άλλου δόμησης της εφηβικής ταυτότητας ενδυναμώνεται και από τον ραγδαίο ρυθμό της εφηβικής σωματικής ανάπτυξης που απαιτεί μία αναθεώρηση και μία αποδοχή από το νεαρό άτομο της νέας «εικόνας του σώματός» του. Η «εικόνα του σώματος», ή «φανταστική του ανατομία», όπως ορίζει ο Lacan¹³ τη βιωμένη φαντασίωση του υποκείμενου για το ίδιο του το σώμα, αποτελεί συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ταυτότητας. Η ύπαρξη μίας ένοποιημένης σωματικής εικόνας οδηγεί το άτομο στη σύλληψη του έαυτού του σαν ένα όλο και του παρέχει τη δυνατότητα να αναγνωρίζει τον έαυτό του μέσα στην ατομικότητά του. Τό συνεχώς όμως μεταβαλλόμενο εφηβικό σώμα δυσχεραίνει το βίωμα μίας ένοποιημένης εικόνας και συνακόλουθα ενδυναμώνει τη σύγχυση και ανασφάλεια που αισθάνεται ο έφηβος για τον έαυτό του. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια ο έφηβος παροτρύνεται στη διατύπωση των ερωτημάτων: «ποιός είμαι», «ποιός μπορώ να είμαι», «πώς με βλέπουν οι άλλοι»; βασανιστικά, άγχονόνα ερωτήματα που προσδιορίζουν άποφασιστικά, σ' ένα συνειδητό ή μη επίπεδο, κάθε εφηβική συμπεριφορά.

Θεωρούμε σκόπιμο στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι η διατύπωση των υπαρξιακών αυτών ερωτημάτων καθώς και η αναζήτηση μίας νέας ταυτότητας από τον έφηβο πραγματώνονται χάριν των νέων διανοητικών δυνατοτήτων που σημειώνουν στη διάρκεια της περιόδου αυτής μία πραγματική πνευματική επανάσταση.

Οι δυνατότητες αυτές εκφράζονται με την έλευση της «άφηρημένης» «υποθετικο-επαγωγικής» σκέψης που συνιστά, σύμφωνα με τον Piaget,¹⁴ την τελική και ολοκληρωμένη μορφή ισορροπίας της ανθρώπινης σκέψης. Η σπουδαιότητά τους έγκειται στο ότι παρέχουν στον έφηβο τη δυνατότητα να συλλογίζεται κά-

θε είδους άφηρημένα θεωρητικά θέματα βασισμένους σε υποθέσεις. Ο έφηβος εισάγεται στην περιοχή του καρτεσιανού Cogito. Γίνεται ικανός να δραπετεύει με τη νόηση έξω από το πραγματικό και το παρόν, να περιβάλλει με τη σκέψη του το ένδεχόμενο, το άφηρημένο, το παρελθόν, το μέλλον καθώς και τον ίδιο του τον έαυτό, συναισθανόμενος την πρωταρχικότητα της ψυχικής του ζωής και οδηγούμενος τελικά στη διατύπωση του συγκλονιστικού ερωτήματος «ποιός είμαι», σε αντίθεση με το παιδί που δεν αναρωτιέται ποτέ ποιός είναι, αρκούμενο απλά να είναι.

Μέσα στα πλαίσια της φροϋδικής μεταψυχολογίας οι καινούργιες πνευματικές εφηβικές δυνατότητες συνιστούν μία μορφή άμυνας που έχει σαν στόχο την τιθάσευση των ενδυναμωμένων ένστικτων μέσα από το μετασχηματισμό τους σε άφηρημένες έννοιες. Ωστόσο, πιστεύουμε ότι οι νέες αυτές διανοητικές ικανότητες δεν συνιστούν απλώς μία μορφή άμυνας παρ' ότι ένδεχεται να χρησιμοποιηθούν και με αυτό τον τρόπο. Η σημασία τους στην όριοθέτηση του προβλήματος της εφηβικής ταυτότητας καθώς και στο ξεπέρασμά του, είναι θεμελιακή, στο βαθμό που οι διανοητικές αυτές δυνατότητες του έφηβου γίνονται όπλο πάλης στην κατάκτηση της αυτονομίας του, διόδος στον κόσμο των ενηλίκων και κυρίως δυνατότητα κριτικής της κοινωνίας και των θεσμών της.

Η διαμόρφωση της ταυτότητας στο πέρας της εφηβείας θα οικοδομηθεί με βάση αυτές τις νέες δυνατότητες.

Εξ άλλου, παραμένοντας μέσα στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής σκέψης, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η διαμόρφωση της ταυτότητας θα προσδιορισθεί τελικά και από την ποιότητα των σχέσεων του παιδιού προς τα αντικείμενα που το περιβάλλουν, από την επιτυχία ή όχι λύση του οιδιπόδειου συμπλέγματος, από τη δυνατότητα των ψυχικών ενστάσεων (υπερεγώ, εγώ, εκείνο) να λειτουργήσουν άποσπασμένα από τη γονεϊκή κηδεμονία, από το κατά πόσο τελικά θα μπορέσει ο έφηβος να απαλλαγεί από τα εμπόδια των ένδοψυχικών συγκρούσεων.

κοινωνιολογική προσέγγιση της εφηβικής κρίσης ταυτότητας

Η χρησιμοποίηση του μοντέλου της ψυχαναλυτικής σκέψης μās οδήγησε στο συσχετισμό της εφηβικής κρίσης ταυτότητας με την αναβίωση παλαιών ένδοψυχικών συγκρουσιακών καταστάσεων. Ωστόσο, τα πορίσματα κάθε προτεινόμενου θεωρητικού μοντέλου θα πρέπει να εκτιμώνται με βάση τις έρμηνευτικές δυνατότητες που προσφέρει ή φύση του μοντέλου αυτού. Στην περίπτωση του ψυχαναλυτικού μοντέλου, οι δυνατότητες αυτές όριοθετούνται από μία ψυχοβιολογική κατεύθυνση που τείνει να καταστήσει

13. J. Lacan, *Ecrits*, Le Seuil, Paris, 1966.

14. J. Piaget, «De la logique de l'enfant à la logique de l'adolescent», *Essai sur la construction des structures opératoires formelles*, Paris, PUF, 1955.

«άνιστορική» κάθε ἀπόπειρα προσέγγισης τῆς ἐφηβείας, ἀγνοώντας ὅτι «κάθε γενιά εἶναι τὸ μέσο τοποθέτησης τοῦ αὐτοῦ μέσα στὴν ἱστορία» (Mannheim). Συνακόλουθα, μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας θεώρησης, ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος τῆς ὑποτίμησης τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς φύσεως τῶν ἐφηβικῶν συγκρούσεων καὶ τῆς ἀναγωγῆς τους σέ συγκρούσεις ἀποκλειστικὰ ἐνδοψυχικές.

Στόν πολιτιστικό σχετικισμό θεμελιακῶν συμπλεγμάτων πού βρίσκονται στό ἐπίκεντρο τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας, καταλήγουν τὰ πορίσματα ἐθνολογικῶν ἐρευνῶν. Τὰ πορίσματα αὐτά ὁδηγοῦν στὴν ἀμφισβήτηση τῆς φροϋδικῆς θεώρησης πού ἀνάγει τὰ συμπλέγματα αὐτά σέ πανανθρώπινα «φυσικά» φαινόμενα τοῦ ψυχισμοῦ.

Συγκεκριμένα, ἀνθρωπολογικές ἐρευνες ὅπως ἐκεῖνες πού πραγματοποιοῦσε ὁ Malinowski σ' ἓνα μελανήσιο πληθυσμό,¹⁵ ἔδειξαν ὅτι τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα εἶναι ἄρρηκτα συνυφασμένο μέ τὴν ἀστική ἰδεολογία καὶ ἀποτελεῖ τυπικὸ γνῶρισμα μόνο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς πατριαρχικοῦ τύπου κοινωνίας. Κινούμενες μέσα στὰ ἴδια πλαίσια, οἱ ἐρευνες τῶν Ἀμερικανῶν ἀνθρωπολόγων M. Mead¹⁶ καὶ R. Benedict,¹⁷ κατέδειξαν ὅτι, ὅταν στίς πρωτόγονες κοινωνίες ἡ ἐφηβεία ἀναγνωρίζεται σάν μιὰ σαφῶς προσδιορισμένη ξεχωρὴν κοινωνικὴ κατηγορία, συνδεδεμένη μέ δραστηριότητες ἀπόλυτα ἑναρμονισμένες μέ τὸ μεταβατικὸ της χαρακτήρα, τότε ἡ περίοδος αὐτὴ δὲν βιώνεται συγκρουσιακά ἀπὸ τὸν ἐφηβο καὶ δὲν ἀποτελεῖ αὐτὸ πού σήμερα ἀποκαλοῦμε «προβληματικὴ περίοδο». Γίνεται συνεπῶς φανερό ὅτι ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο ἡ κάθε κοινωνία θά θεσμοποιήσει τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν παιδικὴ στὴν ἐνήλικη ζωὴ, θά παίξει καθοριστικὸ ρόλο στό περιεχόμενο, τὴ μορφή καὶ τὴν ἔνταση πού θά ἔχει τὸ πρόβλημα τῆς ἐφηβικῆς ταυτότητας.

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις ὁδηγοῦν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐπισήμανσης τῶν κοινωνικοπολιτισμικῶν παραγόντων πού ὑπαιστέρονται στὴν ἐφηβεία, ἔτσι ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ μιὰ πληρέστερη προσέγγιση τοῦ ἐξεταζόμενου θέματος.

οἱ τελετουργίες μύησης καὶ ἡ συμβολὴ τους στὴ διαμόρφωση τῆς ἐφηβικῆς ταυτότητας

Στίς πρωτόγονες κοινωνίες, εἰδικές τελετές, οἱ γνωστές ἀπὸ τίς ἐρευνες τοῦ Levy Bruhl σάν «τελετουργίες μύησης», ἀναλάμβαναν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν παιδικὴ στὴν ἐνήλικη ζωὴ, ἔχοντας σάν στόχο τὴ μύηση τῶν νέων στίς πίστεις καὶ στίς παραδόσεις τῆς φυλῆς.

15. Br. Malinowski, *La sexualité et sa repression dans les sociétés primitives*, Payot, Paris, 1932.

16. M. Mead, *Mœurs et sexualité en Océanie*, Plon, Paris, 1962.

17. R. Benedict, *Patterns of Culture*, 1934, trad. fr., *Echantillons de civilisations*, Paris, Gallimard, 1950.

Σάν βασικὸ κίνητρο συμμετοχῆς τῶν νέων στίς τελετουργίες αὐτές μπορούμε νὰ θεωρήσουμε τὴν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος «νὰ γίνεις ἄνδρας ἢ γυναίκα». Στὴν προσπάθειά του νὰ ἀνταποκριθεῖ στό αἶτημα αὐτό, πού βρίσκεται στό ἐπίκεντρο κάθε ἐφηβικῆς ἐπιδιώξεως, ὁ ἐφηβος ὑπομένει μέ ἐγκαρτέρηση τίς πιὸ σκληρὲς δοκιμασίες ἀπειλητικοῦ καὶ συχνὰ βάρβαρου χαρακτήρα πού τοῦ ἐπιβάλλουν οἱ τελετουργίες μύησης, ὅπως: χτυπήματα, στέρηση ὕπνου, ἀκρωτηριασμοὶ πού μπορούσαν νὰ ὁδηγήσουν καὶ στό θάνατο.

Θεωροῦμε ὅτι ἡ ἐμπειρία τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ μέσα ἀπὸ τίς ὀριακές αὐτές καταστάσεις συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴ συγκρότηση καὶ θεμελίωση τῆς ἐφηβικῆς ταυτότητας, ἐξυψώνοντας τὸν ἐφηβο τόσο ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του, ὅσο καὶ ἀπέναντι στοὺς ἄλλους. Ὅμως μέ τὴ συμμετοχὴ του στίς τελετουργίες, ὁ ἐφηβος δὲν ἐκφράζει μόνο τὴν ἐπιδιώξή του νὰ μὴ εἶναι παιδί, περισσύτερο ἴσως ἡ συμμετοχὴ του αὐτὴ εἶναι συνυφασμένη μέ τὴ σεξουαλικὴ διαφοροποίηση πού ἐπιφέρει.

Πράγματι, τὸ γεγονός ὅτι οἱ τελετουργίες μύησης γίνονται μέσα σέ μιὰ ἀτμόσφαιρα πλήρους φυλετικῆς διαφοροποίησης, ὅπου ὁ ἐφηβος καλεῖται νὰ υἱοθετήσει τὴν προβλεπόμενη σύμφωνα μέ τὸ φύλο του συμπεριφορά, ξεπερνώντας τίς λανθασμένες ὁμοφυλοφιλικές του τάσεις, ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι οἱ τελετουργίες αὐτές στοχεύουν στὴ διαμόρφωση τῆς σεξουαλικῆς ταυτότητας.

Μέσα στὰ πλαίσια ὅμως μιᾶς ὄντολογικῆς ὀπτικῆς, ἡ σεξουαλικὴ ταυτότητα βρίσκεται ἄρρηκτα συνυφασμένη μέ τὴν ταυτότητα ὁλόκληρου τοῦ ἑαυτοῦ. Τὸ ἐφηβικὸ ἐρώτημα «πῶς μπορῶ νὰ εἶμαι ἄνδρας ἢ γυναίκα» παραπέμπει ἀναπόφευκτα στὴ διατύπωση τοῦ ὑπαρξιακοῦ ἐρωτήματος «πῶς μπορῶ νὰ εἶμαι ἐγώ». Συνακόλουθα, οἱ τελετουργίες μύησης, προσδιορίζοντας τὴ σεξουαλικὴ ταυτότητα, συμβάλλουν στὸν προσδιορισμὸ τῆς ταυτότητας ὁλόκληρου τοῦ ἑαυτοῦ. Ἐξ ἄλλου, ἀποπεριθωριοποιώντας τὴ θέση τοῦ ἐφηβου, καὶ ἀναγνωρίζοντας σέ αὐτόν ἓνα σημαντικὸ τμῆμα τῆς κοινωνικῆς στρωμάτωσης, οἱ τελετουργίες μύησης τοῦ παρέχουν τὴ δυνατότητα δόμησης μιᾶς συγκεκριμένης ταυτότητας μέσα ἀπὸ τὴν κατάληψη μιᾶς σαφῶς προσδιορισμένης καὶ ἀναγνωρισμένης ἀπὸ τὴν κοινότητα θέσης κι ἐνός συγκεκριμένου ρόλου ἑναρμονισμένου μέ τοὺς ἠθικοὺς κανόνες καὶ τὰ πρότυπα τῆς φυλῆς.

Ὁ Bloch¹⁸ τόνισε τὸ διαπολιτισμικὸ καὶ διαχρονικὸ χαρακτήρα τῶν τελετουργιῶν μύησης, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἐπιβιώνουν μέχρι σήμερα σέ ὁρισμένες συνήθειες νεανικῶν ἀντικοινωνικῶν συμμοριῶν: τελετουργικὸ τῆς εἰσόδου ἐνός νέου μέλους στὴν ὁμάδα, τατουάζ, κ.ἄ. Οἱ συμμορίες αὐτές λειτουργοῦν σάν ἓνα

18. H. Bloch et Niederhoffer, *Les bandes d'adolescents*, Payot, Paris, 1963.

«αντιφοβικό αντικείμενο» (H. Deutsch)¹⁹ που αντισταθμίζει την ιδιαίτερα έντονη ανασφάλεια των μελών της, παρέχοντας ένα αίσθημα αυτοεπιβεβαίωσης και αυτασφάλειας μέσα από τη διαδικασία της ένταξης στην ομάδα και την τυφλή υπαταγή τους στους άκαμπτους νόμους της. Μέ τον τρόπο αυτό, αναπληρώνουν την έλλειψη, στη σύγχρονη κοινωνία μας, καθιερωμένων θεσμών, ικανών να αναλάβουν το πέρασμα από την παιδική στην ενήλικη ζωή και να ικανοποιήσουν τις θεμελιακές ανάγκες αυτασφάλειας και επιβεβαίωσης που τόσο έντονα χαρακτηρίζουν όλη τη μεταβατική αυτή περίοδο.

ο έφηβος στη σύγχρονη εποχή

Στη σύγχρονη εποχή, η εφηβεία, περισσότερο παρά ποτέ άλλοτε, αποτελεί μία περίοδο μετάβασης, μία σταδιακή είσοδο σε άγνωστες περιοχές.

Τοποθετημένος στο μεταίχμιο δύο διαφορετικών ομάδων, της παιδικής και της ενήλικης, χωρίς να μπορεί να ένταχθεί σε καμία από τις δύο, χωρίς πρόσβαση στους μοχλούς της κοινωνικο-οικονομικής εξουσίας, ο έφηβος βρίσκεται σε μία κοινωνική «No man's land», γεγονός που ώθησε συγγραφείς, όπως τον Van Gennep²⁰ και τον K. Lewin,²¹ να συσχετίσουν τη θέση του σημερινού έφηβου με εκείνη του περιθωριακού ατόμου. Στο επίκεντρο της νεανικής υποκουλτούρας, ή περιθωριακότητας αυτή συνιστά έναν ουσιώδη παράγοντα διατάραξης της ταυτότητας που στην προκειμένη περίπτωση απορρέει από την ασάφεια και ακαθοριστία που περιβάλλει τη θέση και το ρόλο του σημερινού έφηβου.

Κάτω από τις νέες και συνεχώς αυξανόμενες απαιτήσεις μακρόχρονης και εξειδικευμένης παιδείας που δημιουργεί ή ραγδαία κοινωνικο-τεχνική εξέλιξη, ή περίοδος της εφηβείας παρατείνεται όλο και περισσότερο μέσα στο χρόνο. Η παράταση αυτή, που σημαίνει αναβολή εισόδου στην ενήλικη ζωή, δημιουργεί μία σημαντική απόκλιση ανάμεσα στη βιολογική και την κοινωνική ωριμότητα του έφηβου. Τα κριτήρια εξ άλλου που προσδιορίζουν το χρόνο της κοινωνικής του ωριμότητας είναι ασαφή και δυσδιάκριτα. Ποικίλουν ανάλογα με την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση και το μορφωτικο-ιδεολογικό επίπεδο της οικογένειάς του, διαφοροποιώντας τον τρόπο με τον οποίο ο κάθε νέος θα βιώσει την εφηβεία του. Οι διαπιστώσεις αυτές έρμηνεύουν σ' ένα μεγάλο βαθμό τη συνεχώς έντεινόμενη σύγκρουση των γενεών που παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες.

Η κλασική σύγκρουση των γενεών, που ανέκαθεν

αντιπαράθετε την παλαιά με τη νέα γενεά, παίρνει τέτοιες διαστάσεις τα τελευταία χρόνια ώστε μετατρέπεται σε κρίση των γενεών (Lapassade)²² με άμεσες συνέπειες για το πρόβλημα της εφηβικής ταυτότητας.

η απομυθοποίηση του άρχετου του ενήλικα

Θεωρούμε ότι στενά συνυφασμένη με την κρίση των γενεών είναι η απομυθοποίηση και η συνακόλουθη υποτίμηση του άρχετου του ενήλικα.

Έκπρόσωπος μιάς μεστής αντιφάσεων κοινωνικής οργάνωσης, φορέας αμφισβητούμενων αξιών, αντιμετώπος με συχνά ανυπέρβλητες απαιτήσεις που δημιουργεί ή συνεχώς μεταβαλλόμενη τεχνολογική εξέλιξη, ο ενήλικας, δεν μπορεί να λειτουργήσει σαν ο «γνώστης» ο «όλοκληρωμένος πολιτισμικά και ψυχολογικά». Έπιπλέον, δεχόμενος τις επιδράσεις μιάς καταναλωτικής μαζικού τύπου κοινωνίας, που έχει όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που στοιχειοθετούν μία «άνομική» κοινωνία (Merton),²³ ο ενήλικας οδηγείται σε μία βαθμιαία απώλεια της αυτονομίας του, γίνεται ένα «έτεροκατευθυνόμενο» (Riesman)²⁴ ή «έξωπροσδιοριζόμενο»²⁵ (Sartre) άτομο, που δεν μπορεί με κανένα τρόπο να αποτελέσει το υπόδειγμα που θα συμβάλει στη δόμηση της εφηβικής ταυτότητας. Χαρακτηριστικά, ο Stephane²⁶ υποστηρίζει ότι η χρεοκοπία του ενήλικα οδηγεί τον έφηβο σε μία αποφυγή της οιδιπόδειας κατάστασης. Ο Mendel²⁷ εξ άλλου, μέσα στα πλαίσια μιάς κοινωνικο-ψυχαναλυτικής προβληματικής, υποστηρίζει ότι ο σημερινός έφηβος, σε αντίθεση με τον έφηβο των προηγούμενων γενεών, εκφράζει έντονα την επιθυμία να μην εξομοιωθεί με το πατρικό υπόδειγμα. «Πάνω απ' όλα επιθυμεί να μην είναι όπως εκείνος».

Ο μύθος εξ άλλου της πατρικής εξουσίας, που επί δεκαετίες θεμελιώνει την παραδοσιακή μορφή της πατριαρχικής οικογένειας, κλονίζεται συθέμελα. Πράγματι, ο πατέρας, ο «μεγάλος άπών της σύγχρονης οικογένειας», καταλαμβάνεται από έντονα συναισθήματα ανασφάλειας και αδυναμίας που μπορούμε να θεωρήσουμε σαν συνακόλουθα: της τεχνολογικής παντοδυναμίας απέναντι στην οποία αισθάνεται άβεβαιος και ανίσχυρος, του μαζοποιητικού χαρακτήρα της σημερινής κοινωνίας που του προκαλεί, όπως ανέφερα-

22. G. Lapassade, «L'entrée dans la vie», *Essai sur l'inachèvement de l'homme*, Les éditions de minuit, Paris, 1963.

23. R.K. Merton, «Anomie and Social Interaction, Contexts of Deviant Behavior» in Cloward (ed.), *Anomie and Deviant Behavior*, New York, The Free Press of Glencoe, 1964.

24. D. Riesman, Glaser et Denney, *The Lonely Crowd. La foule solitaire* (Extraits), Temps modernes (135), mai 1957.

25. J.P. Sartre, *L'être et le néant*, Paris, Gallimard, 1948.

26. A. Stephane, *L'univers contestationnaire*, Payot, Paris, 1969.

27. G. Mendel, *La révolte contre le père*, Payot, Paris, 1967. *Vers une société sans père*, Payot, Paris, 1969.

19. H. Deutsch, *Problèmes de l'adolescence*, Payot, Paris, 1974.

20. Van Gennep, *Les rites de passage*, Paris, 1909.

21. K. Lewin, *Field Theory in Social Sciences, Selected theoretical papers*, Dorwin Coutwrights, New York, 1951.

με και προηγούμενα, ένα αίσθημα απώλειας του εαυτού του, μία διάχυτη αίσθηση αγωνίας, χαρακτηριστικής σύμφωνα με την K. Horney,²⁸ του νευρωτικού χαρακτήρα της σύγχρονης εποχής μας, καθώς και της κατάρρευσης του μύθου της έξαρτημένης ύποταγμένης από αυτόν γυναίκας, πρόσθετο πλήγμα στην αυτασφάλειά του που του αναβιώνει ασυνείδητα αρχαϊκά συμπλέγματα ευνουχισμού. Τό χάσμα που χωρίζει την ιδεολογία της πατρικής και συζυγικής εξουσίας από την κοινωνικο-οικονομική πραγματικότητα της αδυναμίας του, συνιστά μία ουσιαστική μορφή της σημερινής οικογενειακής κρίσης (Horkheimer,²⁹ Adorno³⁰) και δυσχεραίνει αποφασιστικά τη διαμόρφωση της εφηβικής ταυτότητας.

Όσο αφορά τη θέση της μητέρας στη σύγχρονη οικογένεια, παρατηρούμε ότι αυτή αιωρείται ανάμεσα σε δύο αντιφατικά μεταξύ τους πρότυπα: στο πρότυπο της «μητέρας-νοικοκυράς», και στο πρότυπο της «ανεξάρτητης-χειραφετημένης» γυναίκας που δεν έχει όμως πλήρως αφομοιωθεί σαν ένα στοιχείο μιας νέας πύο αυθεντικής υπαρξης μέσα στην ψυχολογία της. Άσυνείδητα ή ανεξαρτησία φέρει μέσα της τό αντίτιμο μιας αναγκαστικής μοναξιάς, ενώ ή ύποταγή βιώνεται μειωτικά. Η συνακόλουθη σύγχυση των ρόλων που τη διακρίνει συνιστά τη βασικότερη αίτια κρίσης της δικής της ταυτότητας. Έτσι, ή γυναίκα που δεν αισθάνεται ολοκληρωμένη σαν πρόσωπο, θά προσπαθήσει νά επιβεβαιώσει την υπαρξή της καταστρέφοντας την αυτονομία των άλλων μελών της οικογένειας, προσεταιρίζοντας τόν άλλον σε αυτήν, μετατρέποντάς τον σε ένα κομμάτι του εαυτού της που αισθάνεται ότι της λείπει.

Συνάμα ενδέχεται, κάτω από την επίδραση της παρερμηνευσης σύγχρονων τάσεων άγωγής, νά μετασηματισθεί ό αυθορμητισμός της και ή φυσική και άπεριόριστη θερμή της προς τό παιδί σε μία όρθολογιστική, πραγματιστική, αντικειμενική στάση άπέναντί του, ή όποια όμως λειτουργεί σε βάρος της ύποκειμενικής ολοκλήρωσης του (Horkheimer)³¹ δημιουργώντας ένα επί πλέον χάσμα ανάμεσα στην ιδεολογία της μητρικής άγάπης και στην έμπειρία ενός παγερού μητρικού όρθολογισμού.

Μέσα σε αυτά τά πλαίσια, ό σημερινός εφηβος οδηγείται αναπόφευκτα σε μία άμφισβήτηση και άπόρριψη του ενήλικα, ή όποια έντείνεται όταν κατευνεται στα γονεϊκά πρότυπα, διότι τροφοδοτείται από τη δύναμη των βαθύτερων ψυχοσυναισθηματικών αίτιων που θίξαμε στο πρώτο μέρος.

Συμπερασματικά, θεωρούμε ότι ή ένδοψυχικής προέλευσης ύποτίμηση των γονεϊκών Imagos που επι-

σημαίνει ή Ψυχανάλυση, ένδυναμώνεται από την κοινωνικής προέλευσης ύποτίμηση του ενήλικα. Κάτω από αυτές τίς συνθήκες, ή άπαραίτητη γιά τη διαμόρφωση της ταυτότητας διαδικασία της ταύτισης δεν είναι ύλοποιήσιμη, με άποτέλεσμα νά προσδίδονται δραματικές διαστάσεις στο βίωμα της ταυτότητας του σημερινού εφηβου.

ή άνομοιογένεια των φορέων κοινωνικοποίησης (οικογένεια-σχολείο-mass media)

Η σημασία των πολιτισμικών προσδιορισμών στη διαμόρφωση της ανθρώπινης προσωπικότητας (Linton)³² οδηγεί στη διαπίστωση ότι ή ταυτότητα σχηματίζεται με την ένσωμάτωση των πολιτισμικών αξιών που διοχετεύουν στο άτομο οι διάφοροι κοινωνικοποιητικοί φορείς στη διάρκεια της διαδικασίας κοινωνικοποίησης. Οι διαφοροποιήσεις όμως που έχουν ύποστει οι φορείς αυτοί, μέσα στα πλαίσια των έντονων κοινωνικο-οικονομικών άλλαγών της μεταβιομηχανικής κοινωνίας, και της άνατροπής όλων των δεδομένων παραδοσιακών αξιολογήσεων, δημιουργούν πρόσθετα προβλήματα στη διαδικασία δόμησης της εφηβικής ταυτότητας.

Παρ' ότι βασικός ένοποιητικός συντελεστής των διαφόρων αυτών φορέων είναι ή κυρίαρχη ιδεολογία, ή όποια διοχετεύεται σε όλων των μορφών τίς πολιτιστικές εκφράσεις και στάσεις ζωής, εξασφαλίζοντας τη διαιώνιση του status quo, έν τούτοις, οι επί μέρους ιδεολογίες των διαφόρων φορέων κοινωνικοποίησης, καθώς και οι αξίες που τίς ύποβαστάζουν, δεν είναι έναρμονισμένες μεταξύ τους. Αντίθετα, θά λέγαμε πώς ακολουθούν μία άνομοιογενή κατεύθυνση, προτείνοντας στον εφηβο άλληλοσυγκρουόμενα μοντέλα συμπεριφοράς και στάσεις ζωής, γεγονός που δυσχεραίνει τη διαμόρφωση της εφηβικής ταυτότητας.

Έτσι, ή οικογένεια, παρ' ότι έχει πάψει πλέον νά θεωρείται τό «φιλελεύθερο» και «πεφωτισμένο» ιδανικό πρότυπο που ή άστική παραδοσιακή ιδεολογία πρόβαλλε, εξακολουθεί έν τούτοις νά διοχετεύει στα νεαρά και άδιαμόρφωτα μέλη της αξίες όπως τό χρέος, ή ήθική, ή συνέπεια, επιδιώκοντας νά μονοπωλήσει την ήθική διαπαιδαγώγηση του παιδιού μετά από την άποδυνάμωση του οικονομικού ρόλου που διαδραμάτιζε μέχρι τη βιομηχανική επανάσταση. Τό σχολείο, από την άλλη μεριά, επικεντρώνει τούς στόχους του στην τεχνική εκπαίδευση και στην προσαρμοστικότητα του ατόμου στίς συνεχώς μεταβαλλόμενες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, προτείνοντας σαν μοντέλο συμπεριφοράς την εικόνα του «άνθρώπου-τεχνικού».

Αντίθετα, τά mass media προβάλλουν σαν ύπέρτατη αξία την ήδονή της στιγμής, την ύπεροχή της αϊ-

28. K. Horney, *La personnalité nevrotique de notre temps*, L'Arche, Paris, 1953.

29. 31. M. Horkheimer, *Famille*, Paris, 1936.

30. T. Adorno and others, *The Authoritarian Personality*, Harper and Brothers, New York, 1950.

32. R. Linton, *Le fondement culturel de la personnalité*, Dunod, Paris, 1968.

σθησης πάνω στην ιδεολογία, διοχετεύοντας σάν μοντέλο εκείνο που ο Arnold αποκαλεί «άνθρωπο-αίσθηση».³³

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο έφηβος έρχεται αντιμέτωπος με τρία τουλάχιστον διαφορετικά υποδείγματα ζωής που τό καθένα απαιτεί κι' έναν διαφορετικό ρόλο από αυτόν. Με άλλα λόγια, ο έφηβος οδηγείται σε μία κατάσταση που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «τριπλό κοινωνικό δεσμό».³⁴ Εάν λάβουμε υπ' όψη μας ότι η σύγχυση των ρόλων συνιστά μία βασική αιτία στην κρίση της ανθρώπινης ταυτότητας (Erikson),³⁵ γίνονται φανερές οι δυσχέρειες που θα συναντήσει ο νέος στη διαδικασία δόμησης της ταυτότητάς του με βάση τα προτεινόμενα σε αυτόν αλληλοσυγκρουόμενα συστήματα αξιών.

33. R. Arnold et al., *Jeunesse et Société*, Payot, Lausanne, 1971.

34. Το έννοιολογικό περιεχόμενο του δρου «τριπλός δεσμός» έμπνευσθήκαμε από την κατάσταση του «Double bind» (διπλός δεσμός) που ανακάλυψε ο άνθρωπολόγος G. Bateson και αναφέρεται στα διαταραγμένα πρότυπα επικοινωνίας των οικογενειών διαγνωσθέντων σχιζοφρενών. Πρόκειται για μία αδιέξοδη κατάσταση, μία «έμπειρία χαμένου παιχνιδιού» που βιώνεται όταν τό άτομο μέσα στην οικογένεια γίνεται αντικείμενο ασυμβίβαστων και αντιφατικών απαιτήσεων χωρίς δυνατότητα διαφυγής. Η άγγλική αντιψυχιατρική σχολή (Laing Cooper) αλλά και οι δυναμικά προσανατολισμένες έρευνες της οικογένειας (Jackson, Wynne, Lipz), αποδίδουν κεφαλαιώδη σημασία στην κατάσταση αυτή, υποστηρίζοντας ότι συνιστά τόν αιτιοπαθογενετικό παράγοντα στην πρόκληση της σχιζοφρένειας. Περνώντας από την οικογενειακή ομάδα στο κοινωνικό σύστημα, πιστεύουμε πως τά αντιφατικά μηνύματα που στέλνουν στον νέο οι τρείς βασικοί κοινωνικοπολιτικοί φορείς, δημιουργούν μία αντίστοιχη κατάσταση «τριπλού δεσμού» ιδιαίτερα καταστροφική για την ταυτότητά του.

35. E. Erikson, *Adolescence et crise. La quête d'identité*, Flammarion, Paris, 1972.

Έπιστρατεύοντας τις δυνάμεις του στην εξεύρεση λύσεων ικανών να του δώσουν μία μορφή στην αναζήτηση της ταυτότητάς του, ο έφηβος θα καταφύγει σε διάφορες εναλλακτικές λύσεις που θα ποικίλλουν από την ολοκληρωτική του ένταξη και την άφομοίωσή του στο ισχύον κοινωνικο-οικονομικό σύστημα, μέχρι τη ριζοσπαστική άμφισβήτηση όλων των κοινωνικών δομών, ή ακόμη και την απόσυρση από κάθε μορφή διεκδίκησης από τό περιβάλλον και την υιοθέτηση ενός περιθωριακού τρόπου ζωής.

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε, σ' όλη τη διάρκεια της μελέτης της έφηβικής ταυτότητας, ότι ή τάση του ατόμου για αυτονόμηση και για σχηματισμό μιάς ενιαίας και ανεξάρτητης προσωπικότητας, προσδιορίζεται τόσο από τις ιδιομορφίες της όργάνωσης της ψυχικής του δομής, όσο και από τις ιδιομορφίες των κοινωνικών δομών μέσα στις όποίες συντελείται ή διαδικασία ενηλικίωσης.

Εκφράσεις μιάς προβληματικής ταυτότητας, ή ραγδαία αύξηση ανάμεσα στους έφηβους της χρήσης των ναρκωτικών, των αυτοκτονιών, των ψυχώσεων, της εγκληματικότητας, πέρα από έκδηλως μιάς ατομικής ψυχοπαθολογίας, αποτελούν δείκτη της παθολογίας των κοινωνικών δομών μιάς καταναλωτικής μαζικού τύπου κοινωνίας. Γι' αυτό και ή έρμηνευτική προσέγγιση των αποκλινουσών έφηβικών συμπεριφορών και συνακόλουθα κάθε απόπειρα αντιμετώπισής τους, πιστεύουμε ότι θα πρέπει να προσδιοριστεί από τη διαπίστωση που έντονα αναδύεται από τό κείμενο που προηγήθηκε: Η ψυχοβιολογική διάσταση που θεμελιώνει την ψυχαναλυτική προσέγγιση της έφηβικής κρίσης ταυτότητας δέν υποστασιοποιείται παρά μόνο μέσα από τούς συγκεκριμένους κοινωνικοπολιτισμικούς προσδιορισμούς με τούς όποιους βρίσκεται σε συνεχή διαλεκτική σχέση.